

NENUILSTANTI KNYGOS NUOSAVYBĖS ŽENKLŲ POPULIARINTOJA

Gražina Montvidaitė

Šiaulių apskrities Povilo Višinskio viešosios bibliotekos Knygos grafikos centro menotyrininkė

2021 m., minint vieno iš ekslibriso žanro pradininkų Gerardo Bagdonavičiaus (1901–1986) 120-ąsias gimimo metines ir penkerius metus nuo Valerijono Jucio (1930–2016), prisidėjusio prie ekslibriso modernėjimo ir organizavusio svarbiausias šalyje ekslibriso parodas, mirties, rengiama 24-oji respublikinė ekslibriso paroda, dedikuota šiems iškiliems kūrėjams. Siekdama menininkus skatinti ir toliau kurti ekslibrisus, tęsti respublikinių parodų organizavimo tradiciją, prasidėjusią dar 1960 m., ėmėsi Šiaulių apskrities Povilo Višinskio viešoji biblioteka.

P. Višinskio viešosios bibliotekos Knygos grafikos centras nuosekliai įgyvendina vieną savo uždavinių – populiarinti Lietuvos ekslibrisą. To siekti padeda svarbi centro dalis – Gerardo Bagdonavičiaus ekslibrisų fondas, kurio istoriją ir per dvidešimt metų sukaupę patirtį norime pristatyti šiame straipsnyje.

Biblioteka ir ekslibrisas glaudžiai susiję nuo 1950 m., nuo tada, kai tik ji buvo įkurta. Šiuo knygos ženklų domėjosi bibliotekos darbuotoja, kraštotyrininkė ir bibliografe Birutė Knizikevičienė. Ji rinko knygos ženklus tema „Moteris ekslibrise“. Senosiose bibliotekos patalpose Dvaro gatvėje 1970 m. ji ekspozavo dalį savo kolekcijos, apie 100 vienetų ekslibrisų.

Pirmieji ekslibrisai, skirti Šiaulių apskrities Povilo Višinskio viešajai bibliotekai, sukurti minint jos dvidešimtmetį, prieš penkiasdešimt metų. Tuomet dailininkai Vytautas Vincentas Timinskas ir Valerija Vija Tarabildienė padovanojo bibliotekai po ekslibrisą. Svarbesnės bibliotekos knygos buvo žymėtos jų kūrinių. Tai buvo ekslibriso ryšis su biblioteka pradžia. Iš viso įvairioms progoms paminėti ar konkreitiems bibliotekoje dirbantiems asmenims sukurta per 500 ekslibrisų, kurie saugomi bibliotekos fonduose ir privačiose kolekcijose.

1 M. Valerijonas Jucys

Rengiamos 24-osios Lietuvos ekslibrisų parodos dalyvių ekslibrisai: Gerardui Bagdonavičiui atminti. Aut. Lolita Braza, 2021 (viršuje); Valerijonui Juciui atminti. Aut. Rasa Prišmontienė, 2021.

PRADŽIA – EKSLIBRISO MUZIEJUS

2001 m. bibliotekoje įkurtas Ekslibriso muziejus. O muziejaus idėja kilo, kai P. Višinskio bibliotekos įkūrimo 50-mečio proga surengtas tarptautinis ekslibrisų konkursas sulaukė didelio susidomėjimo – gauta per 300 kūrinių. „Pagalvojome, kodėl gi negali atsirasti ekslibrisų muziejus bibliotekoje? Juk ekslibrisas taip glaudžiai susijęs su knyga. Ekslibrisai, atsiųsti bibliotekos jubiliejui, ir tapo muziejaus kolekcijos pagrindu“, – prisimena viena iš Ekslibriso muziejaus įkūrėjų, dabar Vartotojų aptarnavimo skyriaus vedėja Laima Naujokienė.

L. Naujokienė pasakoja, kad, plėtojant muziejaus veiklą, siekta rasti būdą sutvarkyti ekslibrisus bibliotekiškai, įtraukti į bibliotekos ir suvestinį katalogus.

2014 m. grafikas Vaidotas Janulis sukūrė vario raižinį, vaizduojantį reikšmingą knygos ženklų menui G. Bagdonavičiaus ekslibrisą, kurio originalas saugomas bibliotekos fondo kolekcijoje, o įamžinimas atminimo lentoje suteikia lankytojams patogią galimybę jį apžiūrėti.

Šis G. Bagdonavičiaus sukurtas ekslibrisas 1931 m. tarptautinėje ekslibrisų parodoje Los Andžele (JAV) apdovanotas garbės raštu. Tai buvo pirmasis Lietuvos kūrėjo ekslibrisas, aukštai įvertintas tarptautinėje erdvėje. Štai kaip prieškarinio spaudoje buvo pristatytas šis kūrinys (kalba netaisyta): *Cia matome G. Bagdonavičiaus nuosavos bibliotekos ženklą – ex libris, kuris rodo jo pamėgimą ir jo darbo įrankius ir veiksmus: viduryje balta groteskiniai stilizuota piešėjo-tapytojo figūra su ištempta juoda darbo dešine ranka, kuri rašo atvirą baltą knygą savo naują monogramą G.B., greta jo viduramžių menų čekų ženklas simboliškai rodo menininko domėjimąsi skulptūra, tapyba ir architektūra. Rašymas knygoj – tai Bagd. G. patraukimas prie knygos – spaudinių puošimo. Ten pat remiasi ir nuo apačios išsikišę grafikai plunksna, teptukas ir pieštukas. Kairėj sulenktoj rankoj – padid. stiklas [simbolis smulkios grafikos tyrinėjimo], pro kurį, vietoj širdies, matyt gryno balto-juodo popieriaus lapelis. Toj pačioj rankoj palitra – dažams maišyti, dažai trimis taškais krenta žemyn ant statmenim stovinčios spaustuvėsokios plieno raidės [simbol. darbų spaudai puošti]. Sparmeliai prie galvos primena Merkurijų, o kaipo toki čia tinka ir apskritimai apie galvą. Ištiesta koja remiasi dvi plieno spaut. raidės, iš kurių žydi rūta [naujas lietuviškos spaustuvės – spaudos grynas atgimimo simbolis – tvirtas tautiškos spaustuvės kūrybos pamatas ir menininko kilmės simbolis]. Kairioji sulenkta koja turi pamatu gulintį dažų tubiką – tapybos simbolį. Moderniškas užrašo šriftas papildo kompoziciją.” (Knygos savininko ženklas (Ex libris). Šiaurės Lietuva, 1933, vas. 5, Nr. 6, p. 3).*

„Kilo idėja parengti projektą – ekslibrisas, kaip knygos, meno ir kultūros derinys“, – sako viena iš muziejaus įkūrėjų. Organizuojant parodas, seminarus, konferencijas, tarp jų ir tarptautines, muziejaus kolekcija pildėsi naujų autorių ekslibrisais.

Ilgainiui Ekslibriso muziejaus renginiai padidino visuomenės susidomėjimą – imta svarstyti apie atskirą bibliotekos erdvę ekslibrisams ir knygos menui. Prisimintas modernaus ekslibriso pradininkas G. Bagdonavičius ir iškelta idėja muziejų pervadinti jo vardu. Tuo labiau kad grafikas bibliotekai buvo padovanojęs ekslibrisų ir dalį asmeninės bibliotekos.

2014 m. muziejus buvo reorganizuotas į Gerardo Bagdonavičiaus ekslibrisų fondą. Šiai progai paminėti grafikas Vaidotas Janulis sukūrė vario raižinį, vaizduojantį G. Bagdonavičiaus ekslibrisą, už kurį jis 1931 m. tarptautinėje ekslibrisų parodoje Los Andžele apdovanotas garbės raštu. Šio reikšmingo ekslibriso (tai pirmasis Lietuvos kūrėjo ekslibrisas, aukštai įvertintas tarptautinėje erdvėje) originalas saugomas fondo kolekcijoje, o jo įamžinimas atminimo lentoje natūraliai atliepia pagrindinę bibliotekos misiją – saugoti kultūros ir istorinę reikšmę turinčias vertybes, padaryti jas prieinamas plačiajai visuomenei.

Fondas mezga, palaiko bendradarbiavimo ryšius su knygos ženklų asociacijomis, sąjungomis bei draugijomis Lietuvoje ir užsienyje. Įgyvendinti šį tikslą padeda glaudus bendradarbiavimas su šalies biblio-

tekomis, menininkais bei kolekcininkais ir narystė Tarptautinėje ekslibriso mėgėjų asociacijų federacijoje (FISAE – *Federation International des Societes Amateurs d'Ex libris*). Bendradarbiavimas nenutrūko net per pandemiją: gauname ir teikiame informaciją naujienlaiškiais, bendraujame su daugelio šalių narių asociacijomis dėl įvairių projektų.

Birutės knizikevičienės ekslibrisų kolekcijos paroda bibliotekoje, apie 1970 m. Nuotr. iš *Siaulių apskrities Povilo Višinskio viešosios bibliotekos archyvo*

Tarptautinio ekslibrisų konkurso „Atkurta Lietuvai – 100“ vertinimo komisija, 2018 m. Iš kairės: Bronius Maskuliūnas, Rasa Prišmontienė, Stanislovas Gasiūnas, Jonas Nekrašius, Vitolis Vengris, Asta Kakytė, Petras Repšys. levas Slonksnytės nuotr.

3/10

BRAZA-2017

3/2

BRAZA-2017

3/10

BRAZA-2017

Dailininkė L. Braza 2016–2021 m. ekslibrisus yra sukūrusi ir Knygos grafikos centro darbuotojams.

DŽIUGIŲ ATRADIMŲ ATNEŠANTI VEIKLA

G. Bagdonavičiaus ekslibrisų fondas aktyviai vykdo edukacinę veiklą. Per pastaruosius kelerius metus Knygos grafikos centro edukatorė Lolita Putramentienė, vesdama edukacijas, susipažino su garbiais bibliotekos svečiais, įvairiais miesto kolektyvais, mokyklų mokiniais ir net visa Šiaulių krepšinio komanda. Visi jie entuziastingai bandė kurti ekslibrisus.

„Ekslibriso kūrybinės dirbtuvės vyksta jau ketvirti metai. Pastebėjau, kad dirbtuvių lankytojams, kai jie įveikia mažus iššūkius, nusišypso sėkmė. O ją gali lemti žmogaus išprusimas, nusiteikimas, lūkestis

ar kiti panašūs dalykai. Edukacijos pradžioje manaužduodamas klausimas „Ar žinote, ką reiškia ekslibrisas?“ daugelį suglumina. Ne mažiau nustebina pareiškimas, kad reikės piešti ir rašyti veidrodinio atspindžio būdu. Šiai technikai įvaldyti visada ištiesiu pagalbos ranką – žinau, kas yra pirmas kartas, jaudulys, nepasitikėjimas ar įkvėpimo stoka“, – patirtimi dalijasi L. Putramentienė.

Edukatorė sako tampanti liudininke, kai net pirmą kartą prie ekslibriso kūrybos prisilietusiam žmogui linijos ir spalvos dermė padeda kurti stebuklus: „Kartais nutinka netikėti, bet genialūs grafiniai atsitiktinimai. Užsiėmimo pabaigoje dažniausiai matau džiūgaujantį svečią, kad štai jis gali turėti savo rankomis kurtą ekslibrisą ir įklijuoti jį į asmeninės bibliotekos knygas. Man tai didžiausias profesinis atpildas ir graža.“

EKSLIBRISO KŪRĖJŲ ENCIKLOPEDINIS ŽINYNAS

Per dvidešimt G. Bagdonavičiaus fondo veiklos metų nemažai nuveikta ekslibriso žanro labui, jo populiarinimui ir sklaidai. Fondas reguliariai organizuoja susitikimus su ekslibrisų kūrėjais, kolekcininkais, rengia konferencijas. Lygiagrečiai vykdoma ir leidybinė veikla – parodas lydi katalogai ar straipsnių rinktinė. Kasmet išleidžiama 1–2 leidiniai. Nuo 2001 m. biblioteka išleido daugiau kaip dvi dešimtis ekslibriso žanrui ir jo kūrėjams skirtų leidinių, katalogų ar konferencijų medžiagos.

Šiuo metu fondo darbuotojai renka informaciją ir rengia Lietuvos ekslibriso kūrėjų enciklopedinį žinyną – didžiausią ir išsamiausią leidinį apie asmenybes, kūrusias ir tebekuriančias šiuos mažosios grafikos kūrinius. Tokio masto projekto įgyvendinimas galimas tik turint didelį partnerių tinklą, kuris apima tyrėjų komandą, Lietuvos atminties institucijas, apskričių ir regionų bibliotekas, taip pat svarius rėmėjus, tarp kurių – Lietuvos kultūros taryba ir Šiaulių miesto savivaldybė. Kartu siekiame sukurti naudingą, reprezentatyvų ir informatyvų leidinį, atiduodantį duoklę ekslibriso meno labai dirbantiems kūrėjams bei kolekcininkams.

Tokie ambicingi projektai parodo, kad priekyje laukia dar daug darbų, svarbių ekslibriso žanrui, knygos grafikos menui ir visai Lietuvai, o juos įgyvendinti Gerardo Bagdonavičiaus ekslibrisų fondas jau yra pasirengęs.

ILGAMEČIŲ TRADICIJŲ PALAIKYMAS

Greta naujų idėjų fondo veikloje puoselėjamos ir ilgametės tradicijos – šiemet su Lietuvos dailininkų sąjunga rengiame 24-ąją Lietuvos ekslibriso parodą. Šiaulių apskrities Povilo Višinskio viešoji biblioteka, siekdama skatinti menininkus kurti ekslibrisus bei didinti jų žinomumą, ėmėsi tęsti respublikinių parodų organizavimo tradiciją. Šią bibliotekos iniciatyvą geranoriškai parėmė Šiaulių miesto savivaldybė.

2016 m., po ekslibriso meno parodų organizatoriaus grafiko V. Jucio mirties, nei respublikinės, nei Vilniaus bienalės parodos nebebuvo rengiamos, todėl pasijuto tokio pobūdžio renginių stygius. Nusprendus rengti 24-ąją respublikinę parodą, didelis menininkų susidomėjimas parodė, kad parodinės veiklos tikrai trūko – savo darbus atsiuntė 45 menininkai. Tai kone dvigubai daugiau, nei įprastai būdavo dalyvaujančiųjų šiose parodose.

Pasak ekslibriso žanrui daug nusipelnusio dailininko, daugiau nei dvidešimt metų vadovavusio Lietuvos ekslibrisininkų klubui, Alfonso Čepausko,

NELYGINANT GRŪDAI | TAUTOS ISTORIJS IR KULTŪROS ARUODĄ

Visais laikais ekslibriso paskirtis buvo knygos nuosavybės patvirtinimas, tačiau bėgant laikui radosi ir kitokių knygos ženklų naudojimo būdų: jie pradėti kolekcionuoti, rengiamos jų parodos. Pirmosios tokios parodos (XIX a. viduryje) įvyko senas grafikos tradicijas turinčiose šalyse – Vokietijoje, Prancūzijoje ar Italijoje. Lietuvoje pirmosios dvi ekslibrisų parodos surengtos Kaune 1928-aisiais. Tarpukariu ekslibrisus kūrė tokios ryškios meno lauko asmenybės kaip Gerardas Bagdonavičius, Paulius Galaunė, Vytautas Kazimieras Jonynas.

Naujas ekslibriso parodų etapas prasidėjo 1960-aisiais, kai buvo surengta pirmoji respublikinė paroda, kuriai darbus sukūrė net 25 dailininkai. Vėliau respublikinės parodos buvo rengiamos beveik kasmet, o nuo 1977 m. imta rengti Vilniaus ekslibrisų bienales. Apie 100 tarptautinių ir vietinių parodų surengė 1982 m. įkurtas Lietuvos ekslibrisininkų klubas. Parodas didžiuosiuose šalies miestuose (Panevėžyje, Klaipėdoje, Kaune) rengė klubo sekcijos, mažesniuose miestuose – kolekcininkai, miestų, rajonų bibliotekos. Atrodė, kad ekslibriso žanras apžavėjo dailininkus net iš atokiausių Lietuvos kampelių.

Nuo 1966 m. lietuvių ekslibrisų kūrėjų darbų kasmet pasirodydavo tarptautinėse parodose. Į užsienio parodų katalogus įtraukiami lietuvių ekslibrisai kėlė vis didesnę susidomėjimą pasaulyje, nes buvo originalūs, meniški, techniški, įdomios meninės interpretacijos. Teigta, kad lietuvių ekslibrisai prilygsta čekų, lenkų, vokiečių prestižiniams kūriniams. Dailininkai buvo kviečiami į parodas, sulaukdavo asmeninių prašymų sukurti ekslibrisų. Tai ypač paskatino šių miniatiūrų kūrybą, tuo labiau kad tais laikais tai buvo bene vienintelis būdas dalyvauti užsienio parodoje.

Aštuntajame dešimtmetyje Danijoje vykusios tarptautinės parodos „Inter exlibris“ kataloge Lietuva buvo pristatyta atskirai nuo Tarybų Sąjungos. Kai atitinkamos tarnybos tai pastebėjo, kilo suirzimas. Pradėta atidžiau sekti dailininkų siunčiamus laiškus, kontroliuoti. Neretai laišškai su ekslibrisais pradingdavo, ne vienas dailininkas specialiųjų tarnybų būdavo įspėjamas. Nepaisant suvaržymų, lietuvių

pastaraisiais metais atslūgusi ekslibriso kūryba vėl atsiagauna. Rengiamos tarptautinės konkursinės ir bendros parodos Klaipėdoje, Pagėgiuose, Šiauliuose, Šilutėje, Vilniuje, Trakuose, Utenoje ir kituose miestuose. „Džiugu, kad Povilo Višinskio bibliotekos Knygos grafikos centras ir Gerardo Bagdonavičiaus ekslibrisų fondas ėmėsi iniciatyvos atgaivinti respublikines ekslibrisų parodas. Galbūt ateityje atgims ir nutrūkusios tarptautinės Vilniaus ekslibrisų bienalės“, – vylėsi A. Čepauskas, pats aktyviai organizavęs parodas, išleidęs gausybę su ekslibriso menu susijusių leidinių, parodų katalogų.

Daugiau nei dvidešimt metų Lietuvos ekslibrisininkų klubui vadovavęs dailininkas A. Čepauskas džiaugiasi, kad P. Višinskio bibliotekos Knygos grafikos centras ir Gerardo Bagdonavičiaus ekslibrisų fondas ėmėsi iniciatyvos atgaivinti respublikines ekslibrisų parodas. *Vaivos Kovieraitės-Trumpės nuotr.*

kurti ekslibrisai patekdavo į užsienio parodas, būdavo apdovanojami. Prie to svariai prisidėjo Klausas Rödėlis Danijoje, Herberis Bloklandas ir Janas Rhebergenas Nyderlanduose, Grzegorz Matuszakas, Tadeuszas Gudzowski, Zbigniewas Józwickas, Andrzejus Znamirowski Lenkijoje ir kiti, surengdami lietuvių ekslibriso parodas. Australijoje tokias parodas rengė Lidija Šimkutė, Jungtinėse Amerikos Valstijose – Vitolis E. Vengris. Pastarasis JAV 1980 m. išleido puikų albumą „Lietuvių ekslibriai“ (angl. *Lithuanian Bookplates*), o tai turėjo įtakos Vinco Kisarausko dviejų vertingų istorinių leidinių apie ekslibriso praeitį ir dabartį Lietuvoje parengimui ir išleidimui. Knygose „Lietuvos knygos ženklai 1571–1918“ ir „Lietuvių ekslibrisas“ surinkta daugybė duomenų apie ekslibriso kūrybą, dailininkus ir žanro kelią nuo viduramžių iki XX a. devintojo dešimtmečio pabaigos.

Pastaraisiais dešimtmečiais ekslibrisų kūryba šiek tiek atslūgusi. Rečiau lietuviai gauna ir apdovanojimų. Senieji jau susiformavę kūrėjai nesidairydami kuria savo orbitoje. Dalis dailininkų atsisako rankinio darbo ruošiant formą, imasi skaitmeninės kūrybos, naudojasi kopijavimo priemonėmis, o pastaroji ne visur toleruojama.

Ekslibriso meno atgimimui svarbu, kad į mažosios grafikos darbų kūrybą įsiliėtų daugiau jaunų dailininkų ir praturtintų žanrą naujais ieškojimais.

Nepaisant ekslibriso populiarumo bangavimo, vis dėlto dar daugelis lietuvių ekslibriso kūrėjų lieka ištikimi šiam ne tik kūrėją, asmenybę ar instituciją įprasminančiam žanrui. Ekslibrisas atspindi ir šalį, jos žmonių gyvenimą, taip berdamas grūdus į tautos istorijos ir kultūros aruodą.

Alfonsas Čepauskas